

Нодавлат Отмларида Замонавий Ўқув Машғулотининг Тузилиши, Элементлари, Типи Ва Турлари

Худойбердиев Абдумалик

ISFT институти Самарқанд филиали "Иқтисодиёт ва Ахборот технологиялари" кафедраси
асситенти

Аннотация: ўқув машғулотининг тузилиши, ўқув машғулоти элементлари, ўқув машғулотлари типи, ўқув машғулоти типи, дарс методикаси, ўқув машғулоти мавзуий режалаштириш ҳақида айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: таълим жараёни, дарс машғулоти, ўқув машғулотининг тузилиши, машғулот элементлари, машғулот типи, машғулот турлари, мавзуий режалаштириш.

This is an open-access article under the [CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

Кириш

Замонавий таълим — бу ўқув жараёнини амалга ошириш ва ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган муассасалар, дастурлар ва усулларнинг мураккаб тармоғидир. Бу жамият тараққиётида, замонавий шароитларда муваффақиятли фаолият юрита оладиган янги авлод мутахассисларини тайёрлашда муҳим ўрин тутади.

Таълим-тарбия тузилмаси таълим даражалари ва босқичлари, таълим муассасалари ва уларнинг таркибий қисмлари, шунингдек, таълим жараёнининг мазмуни ва ташкил этилиши каби асосий элементларни ўз ичига олади. Ҳар бир таълим даражаси (бошланғич, асосий, ўрта, олий) ўқувчиларни ривожлантириш, дунёқарашини кенгайтириш ва турли компетенцияларни шакллантиришга қаратилган ўзига хос хусусият ва талабларга эга.

Таълим тури ўқитишнинг мақсади ва йўналишига боғлиқ. Шундай қилиб, расмий таълим таълим муассасаларида расмий тан олинган ва олинган маълумот тўғрисидаги ҳужжатлар (мактаблар, университетлар ва бошқалар) берилган ҳолда амалга оширилади. Норасмий таълимга расмий таълим тизимидан ташқарида малака ошириш ва янги билим ёки кўникмаларни эгаллаш учун ўтказиладиган турли курслар, тренинглар, семинарлар кирази. Ва ниҳоят, тузилмаган таълим — бу атроф-муҳитдан тўғридан-тўғри билим ва тажрибани олиш, ўз-ўзини тарбиялаш.

Замонавий таълим, шунингдек, таълим дастурлари ва усулларининг хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Буларга анъанавий маърузалар, амалий машғулотлар, лаборатория ишлари, лойиха топшириқлари, масофавий таълим ва онлайн курслар кирази. Таълим самарадорлигини ошириш мақсадида таълим жараёнига замонавий технологиялар ва интерфаол усуллар ҳам фаол жорий этилмоқда.

МЕТОДОЛОГИЯ

Замонавий таълимнинг замонавий турларига оддий мактаблар, лицейлар, гимназиялар, коллежлар, техникумлар, университетлар, шунингдек, касб-ҳунар курслари, тил мактаблари, онлайн платформалар ва бошқа кўплаб ўқув муассасалари киради. Бу таълим турларининг ҳар бири ўзига хос хусусият ва мақсадларга эга бўлиб, талабаларнинг талаб ва кизиқишларини ҳисобга олган ҳолда тузилади.

Ахборот технологиялари, педагогик технологияларни узлуксиз таълим тизимида ривожланишини яқиний натижаларини таъминлашда асосий ўринлардан бирини эгаллаб бормоқда, буни таълим-тарбиянинг барча жабҳаларида кўриш мумкин. Шунинг учун ёш авлодга таълим-тарбия беришда қўлланиладиган педагогик технологияларда ахборот технологияларнинг маълумот ва материалларидан иложи борича кўпроқ фойдаланиш шу куннинг долзарб масалаларига айланиб бораётганлигини жамият тараққиёти унинг ривожига ҳар жабҳада кўрсатиб турибди.

Машғулот тузилиши унинг мантиғига, ўқитиш жараёни қонуниятлари ва машғулотнинг дидактик мақсадига мос ҳолда бир қисмдан бошқасига ўтганда жуда аниқ бўлиши лозим.

Ўқув машғулоти тузилиши

1.	Янги билимларни ўзлаштириш жараёни структураси	Мотивация – таянч билимларни долзарблаштириш – қабул қилиш – англаш ва дастлабки эслаш – ўзлаштиришни текшириш – мустаҳкамлаш – таҳлил қилиш.
2.	Билимларни мустаҳкамлаш жараёни мантиқи	Мотивация – ҳаракатнинг усуллари ва асосий билимларини долзарблаштириш – билимларни қўллаш намунасини идрок этиш – билимларни ўхшаш ва янги вазиятларда мустақил қўллаш – ўз-ўзини назорат – назорат – коррекция – таҳлил.
3.	Билим ва ҳаракат усуллари комплекс қўллаш жараёни мантиқи	Мотивация – комплекс билимларни долзарблаштириш - билимларни комплекс қўллаш намунаси - ўхшаш ва янги вазиятларда билимларни мустақил қўллаш - ўз-ўзини назорат – назорат – коррекция – таҳлил.
4.	Билимларни тизимлаштириш ва умумлаштириш жараёни мантиқи	Мотивация – ўқув материали мазмунини таҳлил қилиш - асосий алоқаларни ажратиш - тизимлаштириш ва умумлаштириш – фанлараро ва курслараро алоқаларни ўрнатиш – дунёқараш ғоялари - ўз-ўзини назорат – назорат – коррекция – таҳлил.
5.	Ҳаракат усуллари, билимларни баҳолаш ва коррекция қилиш, текшириш жараёни мантиқи.	Мотивация – назорат топшириқларини мустақил бажариш – ўз-ўзини назорат – назорат – баҳолаш – таҳлил - коррекция – рефлексия.
6.	Машғулот сифатининг асосий мезони	У ёки бу иш турларини қўллаш эмас, балки таълим олувчиларнинг ўқитилганлиги, машғулот мақсадига эришилганлигидир.

НАТИЖА ВА МУХОКАМАЛАР

Ўқув машғулот тузилиши бу, машғулот яхлитлигини таъминловчи, турли вариантларда асосий фаоллик кўрсатишни сақлаш каби унинг жамики элементлари. Машғулотнинг

таркибий қисмлари ўзаро чамбарчас боғланган ва аниқ бир кетма-кетликда амалга оширилади. Ўқув машғулоти тузилиши: кўйилган мақсад, ўрганиладиган материал мазмуни, ўқитишнинг метод ва усуллари, таълим олувчиларнинг тайёргарлик даражаси ва ривожланиши, ўқув жарёнида машғулотнинг ўрнига боғлиқ. Машғулотларнинг ҳар бир типи ўзининг аниқ элементлари билан ўзига хос структурага эга. Мисол сифатида энг умумий элементлари кўйидагича.

Машғулотнинг структурали элементлари

Босқичлар	Дидактик вазифалар	Вазифаларни ечиш натижаларининг реал кўрсаткичлари.
Машғулот бошланишини ташкил этиш	Машғулотда ишлашга таълим олувчиларни тайёрлаш.	Хона ва жиҳознинг тўлиқ тайёргарлиги, иш ритмига таълим олувчиларни тез жалб этиш.
Уй вазифасини бажарганлигини текшириш	Барча таълим олувчилар томонидан уй вазифасини бажарганликни тўғрилиги ва англаганлигини ўрнатиш.	Вазифаларни бажариш тўғрилигини ҳамда камчиликларни тузатишни ўрнатиш учун назорат ва ўзаро назорат оптималлигини кўшиш.
Машғулотнинг асосий босқичига тайёрланиш	Таълим олувчилар томонидан қабул қилинган ўқув-билув фаолияти ва мотивацияни таъминлаш, таянч билим ва кўникмаларни актуаллаштириш.	Таянч билимлар асосида фаол ўқув-билув фаолиятига таълим олувчиларнинг тайёргарлиги.
Янги билимлар ва ҳаракат усуллари ўзлаштириш	Билимларни дастлабки эслаш ва ҳаракат усуллари, қабул қилиш ва англашни, ўрганиш объектидаги муносабат ва алоқани таъминлаш.	Таълим олувчиларнинг ўрганиладиган объект билан фаол ҳаракати, билимларга эришишда ва ҳаракат усуллари эгаллашда мустақилликдан максимал фойдаланиш.
Билимларни тушунишни дастлабки текшириш	Янги ўқув материални тўғри ва англаган ҳолда ўзлаштирганлигини ўрнатиш, камчиликларни аниқлаш, тузатиш киритиш.	Репродуктив (эсда қолган нарсани тасвирлаш) даражадаги ўзлаштириладиган билимлар ва ҳаракат усуллари моҳиятини ўзлаштириш.
Билим ва ҳаракат усуллари мутаҳкамлаш	Ўзгарадиган вазиятларда янги билимлар ва ҳаракат усуллари қўллаш даражасида ўзлаштиришни таъминлаш.	Таниш ва ўзгарувчан вазиятларда билимларни қўллашни талаб этувчи топшириқларни мустақил бажариш.
Билимларни тизимлаштириш ва умумлаштириш	Мавзу, курс бўйича асосий билимлар тизими яхлитлигини шакллантириш, дунёқараш ғояларини ажратиш.	Предметлараро ва курслар ўртасида алоқаларни аниқлаш, классификацияга кириш бўйича таълим олувчиларнинг фаол ва продуктив фаолияти.

Билимларни назорат қилиш ва текшириш	Билимларни ва ҳаракат усулларини эгаллаш, уларни тузатишни таъминлаш сифат даражасини аниқлаш.	Режалаштирилган ўқитиш натижаларига барча таълим олувчилар томонидан эришилганлик ҳақида тўғри ахборотни олиш.
Машғулотга яқун ясаш	Мақсадга муваффақиятли эришилганликни таҳлил қилиш ва баҳолаш, келажакдаги ишларни белгилаш.	Таълим олувчининг ўз-ўзини баҳолаши, педагог баҳоси ўхшашлиги. Таълимнинг аниқ натижаси ҳақида ахборотларни таълим олувчиларнинг олиши.
Рефлексия.	Ўз хулқига рефлексия учун таълим олувчиларни сафарбар қилиш (мотивация, фаолият усуллари, умумлаштириш). Ҳамкорлик ва ўз-ўзини регуляция қилиш принципларини ўзлаштириш.	Таълим олувчиларнинг ўз ҳаракатларини англаши ва баҳолашидаги холислик. Ҳамкорлик ва ўз-ўзини регуляция қилиш усулларини прогноз этиш.
Уй вазифаси ҳақида ахборот, уни бажариш бўйича инструктаж.	Мақсадни, мазмунни, уй вазифасини бажаришни тушунишни таъминлаш. Мос ёзувларни текшириш.	Барча таълим олувчиларнинг фаол ривожланишига мос уй вазифасини муваффақиятли бажариши учун керакли ва етарли шароитларни амалга ошириш.

Машғулотнинг намунавий структураси.

1. Машғулот бошланишини ташкил этиш: таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни қўйиш, машғулот мавзуси ва режасини маълум қилиш.
2. Муҳим билимлар (такрорлаш): янги мавзуни ўрганишга тайёрланиш учун таълим олувчилардаги бор билим ва кўникмаларни текшириш.
3. Янги материални тушунтириш: янги билим ва кўникмалар билан таништириш, уларнинг эталон намуналарини кўрсатиш.
4. Мустаҳкамлаш: намуна бўйича билим ва кўникмаларни ўзлаштириш ҳамда мустаҳкамлаш бўйича машқлар.
5. Машғулотга яқун ясаш: хулосаларни шакллантириш.

Машғулотнинг типи ва турлари қўйидаги жадвалда ажратиб кўрсатилган.

Машғулот типи ва турлари

<i>Машғулот типлари</i>	<i>Машғулот турлари</i>
Машғулотга кириш (янги ўқув материални ўрганиш ва ўзлаштириш).	Маъруза, тушунтириш, суҳбат, намойиш қилиш, тадқиқотчилик типидagi машғулот.
Умумлаштирувчи машғулот (билимларни тизимлаштириш ва умумлаштириш машғулот, ўзлаштирилганларни қўллаш бўйича билим ва кўникмаларни	Такрорлаш, умумлаштириш, репродуктив типидagi машғулот, амалий машғулот, экскурсия машғулот, семинар, конференция,

шакллантириш). Билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш.	яқуний машғулот, умумлаштирувчи мустақил ишлар.
Назорат (билим ва кўникмани ҳисобга олиш ва баҳолаш).	Сўраш, баҳолаш, конкурс, кўргазма, мусобақа.
Комбинациялашган.	Бунга барча 4 типдаги асосий машғулот турлари киради.

Яхлит ўқитиш жараёни қонуниятлари ва таълимнинг замонавий мазмуни таркиби, жумладан ўзлаштириш, ҳисобга олиниши муҳим бўлган машғулотга қўйиладиган бир қатор ўзгармас талабларни аниқлайди.

Машғулот ўзлаштирилган билимларни амалиётда қўллашни назарда тутувчи материалларни фақат баён этишни кўзламасдан, балки топшириқларни ҳам назарда тутуди, Бу билимларнинг бир қисми, таълим олувчилар томонидан мустақил изланиш жараёнида топшириқларни ечиш йўллари топиш билан олинади, машғулотда материалларни баён этиш вариатив бўлиши лозим. Бу тайёр ахборот, муаммоли вазифани ечиш, ечимини исботлаб бериш бўлиши мумкин.

Машғулот, ўқув жараёнини ташкил этишнинг мураккаб шаклидир, бу педагогдан машғулотни ўтказиш жараёнида катта маъсулият, уни режалаштиришда ижодий ёндашувни талаб этади: вақтни тўғри тақсимлаш, таълим олувчиларнинг ишлашида ҳар бир машғулот қисмини, шахсий таълим бериш фаолиятини назорат қилиш.

Машғулотга бўлган асосий талаблардан бири бу унинг илмийлигидир: давлат таълим стандартлари талабларига мос таълим олувчиларни ўқитишни ўтказиш; таълим олувчи шахсини ҳар томонлама ва гармоник ривожлантириш мақсадида таълим бериш жараёнининг юқори самарадорлигини таъминлаш; ўқитишнинг энг самарали восита, шакл ва методлари ҳамда янги таълим бериш технологияларидан фойдаланиш; таълим олувчиларда касбий билим ва кўникмаларни шакллантириш, уларни олган билимларини амалий фаолиятда қўллашга тайёрлаш; уларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ва назорат қилиш; таълим дастурларини ишлаб чиқишда иштирок этиш, уларни битирувчиларни сифатли тайёрлаш, тўлиқ ҳажмда ўқув жараёнининг жадвали ва ўқув режасига мос ҳолда амалга ошириш жавобгарлигини олиш; таълим олувчиларнинг эркинлиги ва ҳуқуқига амал қилиш; ўқув тартиб интизомини қўллаб-қувватлаш, машғулотга қатнашиш тартибини назорат қилиш; ўқув дастури ва ўқув режалари бажарилишига амал қилиш, ўқув жараёнида меҳнат хавфсизлиги талабларига риоя этишни таъминлаш; ёрдамчи ишларни ўтказиш; таълим олувчиларнинг шахсий сифатларини ўрганиш, уларнинг ота-оналари билан алоқани амалга ошириш; ўз касбий малакасини ошириш.

Ҳар бир ўқув йили учун фанларни ўрганиш календар-мавзуй режаси ва ўқув дастури бўлиши керак. Мавзуй режалаштириш чизмаси қўйидаги иловада берилган (машғулотнинг режа-конспекти).

Мавзуй режалаштириш чизмаси

<p>Машғулот тури номи. Таълим олувчи муассасаси номи. Машғулот муддати, вақти, ўтказилиш жойи. Таълим олувчилар ёши ва ўқиш йили. Педагогнинг ф.и.ш., тоифаси ва педстажи.</p>	
Мавзу номланиши	Календар-мавзуй режага асосан
Машғулот мақсади.	Таълимий мақсад: таълим олувчиларнинг қандай билим,

	кўникма ва малакаларини ўстиришни назарда тутати. Ривожлантирувчи мақсад: машғулот қандай ривожлантирувчи натижа бериши мумкин. Тарбиявий мақсад: шахснинг қандай сифатлари шаклланади.
Ўқитиш методлари.	Кўрсатиш, суҳбат, тренинг, этюдлар, импровизация.
Ўқитиш шакллари.	Гуруҳли, звеноли, индивидуал.
Машғулот типи.	Масалан: комбинациялашган, кириш машғулот (янги материални ўрганиш) ёки якуний машғулот (умумлаштирувчи).
Жиҳоз ва асосий ахборот манбалари.	Асосий махсус адабиётлар, ўқитишнинг техник воситалари.
Машғулотнинг бориши. Бунда унинг асосий босқичлари, кетма-кетлиги аниқланади, ҳар бир босқич учун керакли вақт тақсимланади, босқичлар мазмуни, педагог ва таълим олувчининг иш шакллари, ўқитишнинг восита ва методларидан фойдаланиш аниқланади.	
Долзарблаштириш (ўрганилган материални такрорлаш)	Бу ерда олдин ўрганилган қандай тушунча ва ҳаракатларни фаоллаштириш кераклиги, ишни назорат қилиш шакллари кўрсатилади.
Янги материални ўрганиш, янги кўникма ва малака-ларни шакллантириш.	Берилган мавзу бўйича киритиладиган янги тушунча ва ҳаракатлар кўрсатилади. Таълим олувчиларнинг кўзда тутилаётган билим, кўникма ва малакаларидаги ўсиш кўрсатилади. Таълим олувчилар нимани билиш ва ўзлаштириш кераклиги, қандай ҳаракатларни бажариши ва қандай усуллар билан бажарилиши аниқ кўрсатилади. Назоратни ташкил этиш. Янги материални ўрганиш жараёнида янги билимларни ўзлаштириш юзасидан назоратни ташкил этиш лозим, у ўз ичига қуйидагиларни олади: мантикий саволларни қўйиш, тесқари алоқани амалга ошириш, мустақил ишни.
Ўрганилган материални мустаҳкамлаш.	Кўникма ва малакалар машғулотда мустаҳкамланиши лозим, айниқса асосан мустақил қўллаш жараёнида. Таълим олувчилар мустақил ишининг типи ва турлари аниқланади. Мустақил ишларни ташкил этиш методикаси. Бу оддийдан-мураккабга принципи асосида 4 та босқичда ташкил этилади. 1. Намуна бўйича. 2. Кўп мустақилли (масалан, педагог билан синхрон). 3. Абсолют мустақил. 4. Ижодкорлик.
Машғулот якуни.	Уйга вазифа бериш.

Шундай қилиб, юқорида қайд этилган машғулот структураси методик структура ёрдамида педагогнинг амалий фаолиятида амалга оширилади. Методик структура педагог томонидан аниқланади, у восита, усул ва йўлларни танлайди. Бунда у машғулотнинг барча структурасини инобатга олади ва уларни методик структура ёрдамида амалга оширишга ҳаракат қилади. Юқорида келтирилган структуранинг барча элементлари машғулотга тайёрланиш ва ўтказиш вақтида педагог ечиши лозим бўлган худди амалий вазифалар каби яққол кўринади.

ХУЛОСА

Умумий ҳолда машғулот структурасини ташкил этувчи босқичлар йиғиндиси қуйидагилар: ташкилий босқич, уй вазифасини текшириш. таълим олувчининг субъект тажрибасини долзарблаштириш, фаолиятнинг янги билимлари ва усуллари ўрганиш, ўрганганларни

тушунишни дастлабки текшириш, мустаҳкамлаш, қўллаш, тизимлаштириш ва умумлаштириш, назорат ва ўз-ўзини назорат, коррекция, уй вазифаси ҳақида ахборот, ўқув машулотини яқунлаш, рефлексия. Ушбу босқичлар йиғиндисидан педагог машғулотда ечилиши керак бўлган вазифаларга мос турли комбинацияларни яратади.

Асосий босқич ўқув машғулоти типини аниқлайди. Мавзуни ўрганиш чегарасида куйидаги кетма-кетликдан фойдаланилади: янги билимларни ўзлаштириш, такрорлаш ва мустаҳкамлаш, билим ва кўникмаларни қўллаш, умумлаштириш ва тизимлаштириш, билимларни назорат қилиш ва баҳолаш ҳамда билимларни коррекция (тузатиш) қилиш машғулотлари.

Шундай қилиб, замонавий таълим-тарбия тузилмаси, элементлари ва усулларининг мураккаб тизими бўлиб, вақт ўтиши билан такомиллаштирилади. У талабаларни ривожлантиради ва уларни замонавий билим ва кўникмалар жамиятида иштирок этишга тайёрлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон).
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М.: Изд-во Института профессионального образования Министерства образования России, -1995.
3. Эрназаров А.Э. Oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarning o'quv mashg'ulotiga tayyorgarligi bosqichlari, shakllari, komponentlari va mezonlari // Sohibqiron yulduzi. Ijtimoiy-tatixiy, ilmiy va ommabop jurnal. – Қарши, 2022. №1. 188–193 б. (13.00.01; № 36).
4. Эрназаров А.Э. Ўқув машғулотларини ташкил этишнинг замонавий технологиялари // Педагогика ва психологияда инновациялар. – Тошкент, 2021. №5. 204–206 б. (13.00.01; № 15).
5. Эрназаров А.Э. Муаммоли ўқитиш технологиялари асосида ўқув машғулотлари самарадорлигини ошириш // Ta'lim, fan va innovatsiya. – Тошкент, 2016. №1. 86–89 б. (13.00.01; № 18).
6. Эрназаров А.Э. Узлуксиз таълим тизимида инновацион технологиялар ва уларнинг амалда қўлланилиши. Урганч давлат университети. Илм сарчашмалари журнали. – Урганч, 2021. №8. 89–91 б. (13.00.01; №31).
7. Эрназаров, А. (2020). METHODOLOGY FOR MODERN ORGANIZATION OF TRAINING EDUCATION AND ITS IMPLEMENTATION. *Scienceweb academic papers collection*.
8. Ernazarov, A. E. (2016). Improving the effectiveness of educational activities based on problem-based learning technologies. *Education, science and innovation.-Tashkent, 1*, 86-89.
9. Ernazarov, A. E. (2021). Modern technologies of organizing educational activities. *Innovations in pedagogy and psychology.-Tashkent, 5*, 204-206.
10. Ernazarov, A. E. (2021). Innovative technologies and their practical application in the continuous education system. Urganch State University. *Journal of scientific research.-Urganch, 8*, 89-91.
11. Эрназаров, А. (2020). METHODS OF MODERN ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF TRAINING. *Scienceweb academic papers collection*.

12. Эрнazarов, А. (2020). Specific features of training. *Scienceweb academic papers collection*.
13. Ergashevich, E. A. (2023). Some Pedagogical Technologies Used in the Process of Organizing Training Sessions in Higher Education Institutions. *Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation* (2993-2777), 1(9), 14-19.
14. Ergashevich, E. A. (2023). Analysis of the State of Use of Modern Teaching Methods and Technologies in Educational Institutions. *Journal of marketing, business and management*, 2(6), 7-12.